

**«ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ
МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР:
ЖАҢА ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН
АШЫЛЫМДАР»** тақырыбында
белгілі ғалым, археолог, педагог,
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Археология, этнология және музеология
кафедрасының негізін салушы
Әбдіманап Медеуұлы Оразбаевтың
100 жылдығына арналған дәстүрлі
«XIV Оразбаев оқулары»
халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

28–29 қазан, 2022 жыл

PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XIV Orazbayev Readings» on the theme
«**INTERCULTURAL CONTACTS
IN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES:
NEW RESEARCH AND DISCOVERIES**»,
dedicated to the 100th anniversary
of the birth of the famous scientist,
archaeologist, teacher,
founder of the Department of Archeology,
Ethnology and Museology
of the Al-Farabi Kazakh National University –
Abdumanap Orazbayev

28–29 october, 2022

**«ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАР:
ЖАҢА ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН АШЫЛЫМДАР»** тақырыбында белгілі ғалым, археолог, педагог,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Археология, этнология және музеология
кафедрасының негізін салушы Әбдіманап Медеуұлы Оразбаевтың 100 жылдығына
арналған дәстүрлі «XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

28–29 қазан, 2022 жыл

PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XIV Orazbayev Readings» on the theme
«INTERCULTURAL CONTACTS IN ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES: NEW RESEARCH AND
DISCOVERIES», dedicated to the 100th anniversary of the birth of the famous scientist,
archaeologist, teacher, founder of the Department of Archeology, Ethnology and Museology of the
Al-Farabi Kazakh National University –
Abdumanap Orazbayev

28–29 october, 2022

Редакция алқасының төрағасы

Ж.К. Түймебаев – филология ғылымдарының докторы

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Басқарма төрағасы-ректоры

Редакциялық алқа:

Х.С. Тасыбеков – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Басқарма мүшесі – Ғылыми-инновациялық қызмет жөніндегі проректор; **Р.Е. Харипова** – Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің директоры; **М.О. Амирғалиев** – «Таңбалы» тарихи-мәдени және табиғи мемлекеттік қорық-музейінің директоры; **Д.С. Байғунаков** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың тарих факультетінің деканы; **Ә.Т. Тәлеубаев** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың «Археология және антропология» ҒЗИ директоры.

Жауапты редактор

Р.С. Жуматаев – PhD, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі

Құрастырушы

Б.Б. Бесетаев

«Орталық Азияның ежелгі және дәстүрлі қоғамдарының тарихи-мәдени мұрасы: жаңа ашылымдар мен пәнаралық зерттеулер» атты «XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / Жауапты ред. Р.С. Жуматаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 212 б.

ISBN 978-601-04-6065-2

«XIV Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдарының жинағына Қазақстан және іргелес өңірлердің археологиясы мен этнологиясының, музей ісінің бүгінгі күнгі өзекті мәселелеріне арналған зерттеулер енген. Материалдар жинағы археологтарға, этнологтарға, тарихшыларға және қалың көпшілікке арналған.

Актерек шаткалында орналасқан петроглифтердің зерттелу тарихы

Актерек шаткалы Іле Алатауының солтүстік-батыс беткейлерінде және Шу-Іле тауларының шығыс сілемдерінде, Іле Алатауының батысында шағын тау жотасы болып табылатын Жетіжол жотасының солтүстік беткейінде, Кендіктас таулары мен Қаракастек жотасының арасында орналасқан. Табиғи факторлар бұл аумақта геологиялық жыныстар дәуірлер бойынша өзгеріп келген. Аллювийлік пішіндер ағын сулар әрекетінен өзен аңғарлары бойында қалыптасқан шөгінді тау жыныстары. Құрамы жағынан аллювий әртүрлі мөлшердегі малтатастардан, құмдардан, құмдақтардан және саздақтардан тұрады. Ірі кесекті материал Қазақстанның таулы өзендерінде кездессе, ұсақ аллювийлік материал жазықты жерлердегі өзен аңғарларында жиі табылған. (Науменко А.А., 2009, с.5-10). Бұл аумақта палеолит кезеңінен бастап, орта ғасыр кезеңіне дейінгі археологиялық ескерткіштер көп шоғырланған. Актерек шаткалын зерттеу 1898 ж. Түркістан археология үйірмесінің мүшесі, археолог В.Д.Городецкиймен жүргізілді. Ортағасырлық қалаларды зерттеумен айналысатын Г.И.Пацевич 1956 ж. осы таулы алқаптағы ортағасырлық археологиялық ескерткіштерді қазып зерттеді. 1980 жылы Жетісу археологиялық экспедициясының жетекшісі көрнекті ғалым, археолог К.А.Ақышев Актерек шаткалын зерттеуді жалғастырды. Қола және түркі кезеңдерін зерттеуші археолог Ю.И.Трифонов Актерек таулы алқабындағы ортағасырлық жерлеу орындарын қазып зерттеді, бірақ жұмыс нәтижелері жария етілмеді. Жартас суреттерін петроглифтерді зерттеумен алғашқы рет археолог М.С.Мырзабаев кейіннен ортағасыр кезеңіндегі діндердің таралуын және петроглифтерді зерттейтін маман Б.Железняков, А.Е.Рогожинский, археологтар А.Садуақасұлы, Л.Херманн айналысты (Железняков Б.А., Садуақасұлы А., Херманн Л., 2016, с.88-107). Тау жотасының етегінде әр түрлі археологиялық кешен мен әсем ландшафт орналасқан. Ол өзеннің шатқалдан шығатын жерінен (шатқалдан) жоғары және төмен едәуір аумақты, сондай-ақ жақын маңдағы шатқалдарды да қамтиды. Актерек жартас өнерінің ескерткіші – Жетіжол жотасы петроглифтерінің табылған ең ірі орны-тарихи оқиғаларға бай таулы жер. Актерек петроглифтері хронологиялық кезең бойынша зерттелінген. Сонымен қоса төмен түсетін жазықта су арналарының кеуіп қалған іздері өте көп. Петроглифке байланысты А.С.Мырзабаев жариялаған макаласының мәтіні қысқаша болса да маңызы көп. Ол петроглифтердің орналасуын 4-топқа бөліп қарастырды. 400-ге жуық бейнелерді анықтап зерттеді. Сюжеттік желілермен емес, аңдық стильмен бейнеленгенін ашып көрсетті. Петроглиф суреттерінде арқар бейнесі басым. Петроглифтер көбінесе тау бөктерінің оңтүстік бағытында орналасып, тау жыныстарының бетіне салынды. (Мырзабаев А.С., 2009, с.137-140).

ҚР МОН археологиялық экспедициясы 2014, 2017 жылдары «Актерек шаткалының ескерткіштері: археологиялық зерттелуі және картографиялау мәселелері» атты ғылыми қолданбалы жобасы аясында Актерек ауылының оңтүстік шетінде орналасқан қола, ерте темір және түркі дәуірінің қорғандарында далалық археологиялық зерттеулер (археологиялық қазбалар) жүргізді. 2021 жылы «Актерек шаткалының археологиялық ескерткіштері: топография, типология және музейлендіру мәселелері» ғылыми қолданбалы зерттеу жобасы бойынша ескерткіштерге қазба жұмыстары жүргізіліп, барлау жұмыстары нәтижесінде Жарты ай шаткалында ғұрыптық орын мен петроглифтер кешені анықталды. Жарты ай шаткалында 108 сурет бейнеленген петроглифтер табылды. Жарты ай шаткалы Актерек ауылының оңтүстік шетінде орналасқан. Жартас суреттері өшкен, жарықшанған. Жарты ай шаткалында кездесетін бейнелер олар: арқар, салт атты жауынгер, адам бейнелері, түйе және жылқы, аңшылық көрініс, адам фигуралары. В.А.Новоженов б.з.д. III мыңжылдықта Евразияда климат өзгеріп ол континентальді және құрғақ бола бастады, ол мал шаруашылығының дамуындағы алғышарттарға ықпал етті – деп атап өтеді (Новоженов В.А., 1994, с.190).

1- сурет. Жарты ай шатқалындағы ғұрыптық орын.

Петроглифтер: жартастағы суреттердің үстін табиғаттың әсерімен дақ басқан, олар шатқалдың оңтүстік және батыс беткейлерінде жотаның жоғарғы нүктесіне жақын орналасқан, бірақ беткейлердің көлеміне байланысты баурайдың ортанғы және төменгі бөліктерінде де бар. Суреттер арасында өзінің құрамы, стилистік ерекшеліктері, салыну техникасы мен әр алуандылығы жағынан қызықты да құнды материалдарды кездестіруге болады. Петроглифтерді 6 топқа бөлуге болады.

1- топ. Арқар бейнесі. Жалпы алғанда арқар бейнелері Қазақстан аумағының барлық бөлігінде таралған. Ерте темір кезеңінде көп кездеседі. Оң жақ бет бөлігінде арқарлардың кескіндері бейнеленген. Олардың басым бөлігі бастарымен оңға қарай бағыттталып бейнеленген. Арқар бейнелерінде мүйіздері тұтасынан біршама ұзын паралельді ирек сызықтармен көрсетілген. Мұндай кескіндерде арқарлардың дене тұрқы ұзына бойы созылған қалыпта суреттелген. Барлық суреттер негізінен жалпақ тастың сол жақ жартысына сомдалған. Кескіндердің басым көпшілігін арқар бейнелері құрайды. Арқар бейнелері энеолит, қола кезеңдерінен бейнеленсе де, ерте темір дәуірі мен түркі кезеңдерінде көп кездесіп, әр аумақ бойынша тарала бастады (сурет 2).

2- топ. Адам бейнесі. Негізінен осы тектес бейнелер Жетісу аумағының Құлжабасы, Тамғалы, Ешкіөлмес, Баянжүрек, Аққайнар, Шығыс Қазақстан облысының Үржар аумағында және Қырғызстан аумағындағы Саймалы таста кездеседі. Арнайы мерекелерді ғұрыптық орындарда құрбандық шалумен қарсы алған (сурет 3). Кейбір деректерде шамандық осы бейнелер арқылы бастауын ала деп тұжырымдалған. Жетісу аумағында кездесетін осы тектес бейнелердің жиі қайталануы Ақтерек- Таңбалы-Құлжабы кешеніне тиесілі екенін болашақта табылатын петроглифтер де әлі нақтылай түседі.

3-топ. Жылқы бейнесі. Жылқы бейнелері Қазақстан аумағының қола кезеңінде көп кездеседі. Зерттеушілердің пікірінше жылқы тек күнделікті тұрмыста ғана қолданылған жоқ, құрбандық шалуға да пайдаланылды. Үндіарилік деректерге байланысты жылқы ең алдымен өлген адамның рухын мәңгілік көкке жеткізуші көлік ретінде деп түсінген. Жылқы тірілер мен өлілер әлімі арасында дәнекер ғана емес, о дүниелік адамды қайта тірілте алады деп оған сенген (сурет 2). Е.Е.Кузьмина жылқы бейнесін иран тілдес халықтардың идеологиялық жүйесі арқылы негіздейді. Орталық Азия аумағында жылқы энеолит кезеңінен қола үйретіле бастағаны мәлім (Кузьмина Е.Е., 1977, с.96-119).

4-топ. Қос өркешті түйе бейнелері. Түйе бейнесінің денесі ұзынша созылған басын тікше ұстаған. Жалпы түйе малының қолға үйретілуі туралы бірегей пікір жоқ. Археологиялық қазбалардан табылған остеологиялық материалдарға сарпатама жасаған Н.М.Ермолаева қос өркешті түйелердің тіршілік аймағы Орталық және Орта Азияның құрғақ аудан аралықтары деп көрсетті. Сонымен қатар Оңтүстік Түркияның археологиялық ескерткіштерінің материалдарынан б.з.д. III м.ж. бастап ортағасырлық кезеңдерге дейін тек қана екі өркешті түйе болғандығы зерттелінді. Екі өркешті бактриан түйесін көлік тасымалы ретінде қолданған. Бактриан бенесіндегі түйе Авестада құрбандық малы ретінде сипатталған. Бактриан қос өркешті түйелері үнді- иран мифологиялық дәстүрінде және экономикасында маңызды роль атқарады.

(Ермолаева Н.М.,1976,с.110-111). Орта Азия мен Қазақстан аумағында қос өркешті түйелердің қолға үйретілген кезі б.з.д.ІІ мыңжылдық ортасына дейін деп көрсетеді. Ежелгі дәуірде қашалған жартас суреттерінде екі өркешті яғни, бактриан тұқымдас түйе түрі бейнеленген. М.Қ.Қадырбаевтың айтуы бойынша қола дәуіріне жататын жартастағы суреттердің көбісінде түйе бейнесі салынған. Ғалым, археолог Е.Е.Кузмина археологиялық материалдар, қос өркешті түйе б.з.д. I мыңжылдықта Месопотамияда емес, Еуразия даласының шығыс бөлігінде алғаш қолға үйретілгенін көрсетеді деген болатын. (Кузмина Е.Е.,1963,с.38-46). Ежелгі суреттердегі түйелер оңтүстік Қаратау аумағында, Жетісу аумағында Сауысқандық, Ешкіөлмес шатқалдарында түйе бейнелері көп кездеседі (сурет 5).

5- топ. Бұғы бейнелері. Жалпы жартас суреттерін мерзімдеуді ежелгі саяк скиф дәуірін бұғы кезеңі деп атайды. Бұғы бейнелері ерте темір дәуірімен мерзімделеді. Саяк дәуірі мен одан кейінгі кезеңдерде бұғы образының жартас суреттері арасында ерекше орын алып, қола дәуірінде кең тараған «бұқа образы» ығыстыра бастауына Монғолия мен Алтай өңірінен енген жана халықтардың ықпалының нәтижесі деп көрсетеді. Бұғы образы ерекше мәнге ие болды. Бұғы кезеңінің бейнелері түрлі қиял-ғажайып элементтермен астасып жатқан күн, ата-баба, әлем ағашына қатысты мифологиялық культтермен және қағидалармен байланысын жоққа шығара алмаймыз. Бұғы бейнелері әлдебір аспан әлеміне қатысты семантикамен тұжырымдалады (сурет 3). Бұғының петроглифтерде образын ашу үшін құрбандыққа арналған бейнені білдіруі де мүмкін. Суретте көрсетілгендей екі аңшы бұғыны аулау сәті бейнеленген (Дәулет Е.Г.,2004,с.418-422).

6-топ. Салт атты бейнелер. Бұл бейнелер көбінесе соғысып жатқан кейіпте көптеп кездеседі. Көбінесе жазуыңгер адамның қолындағы ту немесе найза көп бейнеленген. Салт атты бейнелер түркі кезеңінде жиі кездеседі. Тастың сол жақ қырына салт аттыны бейнелесе оң жақ бөлігінде арқар орналасқан. Адам жылқының үстінде отырған күйінде, екі қолындағы садақпен арқарды аулау сәті көрсетілген (сурет 3). Сонымен қоса, ерте темір кезеңіндегі петроглифтердегі бейнелер аңдық стиль өнерінде кездеседі. Бейнелер әр түрлі бұйымдарда және әр түрлі қимылдарда нақышталған.

2022 жылы далалық маусымда Ақтерек аумағында ортағасырлық қалашықтың орнынан петроглифтер анықталды. Қалашық негізінен тастан қаланған дөңгелек және тікбұрышты тұрғын-жай іргетестары орналасқан. Жартас суреттерінде бөкен және арқар бейнелері анықталды. Бөкен бейнелері қола кезеңінде кездесіп отырды.

Қорытындылай келе аңшылық көріністер, айқастар, ұрпақ дамыту культіне бағышталған діни-ғұрыптық әрекеттер, көптеген зооморфтық мотивтер, сондай-ақ мифтік-ғұрыптық кешендерге байланысты символдық белгілер мен композицияларды қамтитын маңызды археологиялық дерек көзі – петроглифтер екені даусыз. Жалпы тастағы суреттер өте құнды және ерекше ескерткіштер қатарына жатады. Ол әлі жазу пайда болмаған ежелгі кезеңде өмір сүрген адамдардың тұрмысы, дүниетанымы, түсінігі туралы ақпарат беретін басты дерек болып табылады. Сондықтан оларды тек тас бетіндегі сурет немесе өнер туындысы ретінде емес, негізгі тарихи дерек көзі ретінде қарастыру керек. Ал мұндай тарихи дерекке деген қажеттілік оларды нақты ғылыми тұрғыдан зерттеуді қажет етеді. Ақтерек шатқалында орналасқан петроглифтерді зерттеу әлі де өз жалғасын табады деген ойдамыз. XX ғасырдың 60-70 жылдары археология ғылымында петроглифтерге деген аса қызығушылық ғалымдардың жеке-дара зерттеулерінен көрініс тапты. Соңғы жиырма-отыз жылдықта әлем ғалымдары мен ел ғалымдары арасында тарихымызға тастағы суреттерді зерттеуге деген ұмтылған жаңаша көзқарастарды қалыптастырды. Осындай көзқарастар аясында туындаған зерттеулер барысында Қазақстанның шексіз таулы-далалы аймақтары да қамтылып, жүздеген петроглифтік орындар анықталды. Олардың біразы ежелгі ғибадатхана орындары, яғни ежелгі адамдардың ұзақ уақыт бойы мекендеген тұрағы, рухани мәдениетінің жетістігі болып табылатын тастағы жазулар. Көне заманда діни ғұрыптық салттарды өткізгенде оны шынайы түрде көрсету мақсатында жасалған тастағы бейнелер осының айғағы.

Мақала ЖТН: BR08555277 «Ақтерек шатқалының археологиялық ескерткіштері: топография, типология және мұзейлендіру мәселелері» атты ғылыми - қолданбалы жобасы бойынша жазылды.

2-сурет Жылқы және арқар бейнелері

3- сурет. Адам бейнелері, арқарлар, жылқы, түйе және атты жаруынгер

4- сурет. Аңшылардың бұғыны аулау сәті. Салт атты, арқарлар, адам және кіші бұғы тұрпатты (лань) бейнелері

5-сурет. Түйе бейнесі. Петроглифте антилопаны аулау көрінісі бейнеленген.

Әдебиеттер тізімі

Вилесов Е.Н., Науменко А.А., Веселова Л.К., Аубекеров Б.Ж. Физическая география Казахстана / под общ. ред. А.А. Науменко. Учебное пособие – Алматы: Казахский университет, 2009. – 362 с.

Дәулет Е.Г., Дәулет М.А. Об изображениях оленей с солнечными знаками на корпусе // Комплексные исследования древних и традиционных обществ Евразии. Сборник научных трудов. – Барнаул, 2004. – С.418-422.

Ермолаева Н.М. Где же одомашнили двугорбого верблюда // Природа, 1976.№107- С.18-113

Железняков Б.А., Садуакасулы А., Херманн Л. Новые исследования петроглифов Тамгалы/ Танбалы и Чу-Илийских гор// Древности Жетысу. Памятники археологии Жамбылского района. Сборник статей под ред.: А. Садуакасулы, Б.А. Байтанаев, Б.А. Железняков. – Алматы, 2016г. 273 с.

Кузьмина Е.Е. Конь в религии и искусстве саков и скифов // Скифы и сарматы. –Киев: Наукова думка, 1977г. С. 96-119.

Кузьмина Е.Е: Древнейшая фигурка верблюда из Оренбургской области и проблема доместикации бактрианов //СА.1963г.№2.-С.38-46.

Миразабаев А.С. Наскальные изображения Актерека (Семиречья) // Проблемы изучения наскальных изображений в СССР. Институт археологии АН СССР. Москва,1990.239 с.

Новоженков В.А. Наскальные изображения повозок Средней и Центральной Азии (к проблеме миграции населения степной Евразии в эпоху энеолита и бронзы). Алматы,1994г.-266с.

History of the study of petroglyphs located in the Akterek gorge

The article identified a complex of petroglyphs found in the Crescent ravine, located in the akterek gorge. The videos cover different period intervals. The technique of creation is also different in shape. Petroglyphs describe the concept of cognition, religion, everyday life, lifestyle, mythology of people of that time. There is no doubt that petroglyphs are an important archaeological source, which includes hunting, religious and ritual actions dedicated to the culture of the development of generations, many zoomorphic motifs, as well as symbolic symbols and compositions associated with mythical and ritual complexes. In the 60-70s of the XX century, the greatest interest in petroglyphs in archaeological science was reflected in the individual research of scientists. Over the past twenty or thirty years, scientists around the world and among domestic scientists have developed a new approach to our history, striving to study rock paintings.

Т.Ж. Тулегенов

Государственный историко-культурный музей-заповедник «Есік»,

Есік, Казахстан,

e-mail: tur4ik_kz@mail.ru

Археологические работы на могильнике Рахат II в полевом сезоне 2019 г.

В полевом сезоне 2019 г. археологические исследования, подразумевая комплексный характер изучения местности, прилегающей к памятнику Рахат, были также нацелены на раскопки нескольких курганов, находящегося на надпойменной террасе реки Рахат, в пределах могильника Рахат II. Огромную помощь в исследовании памятника оказали студенты факультета туризма Казахской академии спорта и туризма и исторического факультета КазНУ имени Аль-Фараби. Это был идеальный «полигон» для стажировки молодых археологов. В ходе раскопок объекта они приобретали навыки исследовательской работы с археологическими памятниками, что позволяло вести подготовку специалистов, непосредственно в полевых условиях, проводить обработку выявленного материала с научной точки зрения. Что в целом позволяло формировать личные качества профессиональных археологов.

В период проведения археологической экспедиции, студентам была прочтена лекция (экскурсионного характера) на археологическом комплексе Рахат, также была организована лекция-беседа об истории изучения Есікского микрорегиона, об истории возникновения могильников и истории их исследования в регионе Жетысу.

В ходе проведения учебной практики в качестве культурной программы преподаватели организовали для студентов экскурсию на озеро Иссык. Есікский край по праву считается уникальнейшим регионом Жетысу, и всей республики в целом. Здесь, наиболее привлекательными для туристической деятельности являются следующие факторы: умеренный климат, разнообразие

ҰСТАЗ ЖАЙЛЫ БІРЕР СЫР.....	3
Толеубаев Ә. Әбдіманап Оразбаевтың менің өмірім мен ғылымымдағы тағлымы.....	3
Омаров Ғ.Қ. Ұстаз туралы үзік сыр.....	8

АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ХАҚЫНДА

Елеуов М., Талеев Д., Есен С., Құрманғазов Н., Молдахмет А. Қышқала қалажұртында 2022 ж. жүргізілген қазба жұмыстары.....	13
Дашковский П.К. Предметы вооружения скифо-сакской эпохи из кургана № 30 могильника Ханкаринский дол (Алтай).....	17
Ақымбек Е.Ш., Шағырбаев М.С., Нұрғали Н.Б. Ортағасырлық Арна төрткүлі (2021 ж. жүргізілген зерттеулер бойынша).....	22
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Шығыстаудағы Қырықкүңгір кешенді археологиялық ескерткіші.....	44
Сабденова Г.Е., Байғунаков Д.С. Ботай мәдениетінің әлеуметтік құрылымы мен діни-мифологиялық кешендері.....	51
Кевин Д.В., Титова Е.Н. Вклад М.И. Гладких в развитие археологического памятниковедения Украины.....	54
Ямаева Е.Е. Тамбовый знак «перстол» <i>shree</i> на наскальном рисунке из бичикту-боом: в контексте интерпретации базальной сцены с участием фигур в «трехрогик» головных уборах.....	62
Бегалиев О. Арал маңының археологиялық мұралары: тарихи-мәдени зерттелуі.....	64
Елеуов М., Молдахмет А. 2021 жылы Қышқалада жүргізілген кесік қазба.....	68
Айтқұл Х.А., Құрбанәлі Ж., Қосжанова А.М., Рахымбай Б. «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының 2021 ж. далалық зерттеулері.....	70
Спыхимбаева К.Б. Едірей моласына одонтологиялық сипаттама.....	80
Бисембаев А.А., Сарсенов Ш., Уразова А.Б. Жайықтың оң жағалауындағы Бірлік I сармат қорғаны.....	85
Бисембаев А.А., Байымбетова Н.Р., Болатова Г.Б. Орта Електің ерте көшпенділер ескерткіштерін зерттеудің кейбір қорытындылары мен перспективалары.....	88
Ганьева А.С., Қуанбаева Ш.Д., Рахманкулов Е.А., Кульжанова Б.Т. Опыт графической реконструкции казахского жилища (по археолого-этнографическим материалам).....	91
Ганьева А.С. Ерте темір дәуіріндегі Жетісу өңіріндегі үй құрылысының ежелгі дәстүрлері.....	98
Мусаханова М.З., Мусаханова Ж.М. Археологические коллекции музеев Казахстана.....	103
Сағындықова С.Т., Бесетаев Б.Б., Турсумбекова Р.О. Конское снаряжение и воинский пояс эпохи раннего средневековья из Восточного Казахстана.....	110
Жұмай Г. Талғар қалашығын зерттеушілер (археолог И.И. Копыловтың зерттеулері негізінде).....	116
Шарипов Р.Қ. Таңбалы тарихтан сыр шертеді.....	119
Торежанова Н.Ж., Кулшн А.В. Курган с четырехугольной оградой в урочище Актерек.....	122
Стамкулова Г. Актерек шатқалында орналасқан петроглифтердің зерттелу тарихы.....	126
Тулгенов Т.Ж. Археологические работы на могильнике Рахат II в полевом сезоне 2019 г.....	130
Мякишева О.А. Типология памятников раннесредневековых тюрков в урочище Актерек.....	135
Абильмаликов К.К., Баянова Ж.К., Курманғазов Ы.С. Трепанация черепа в ботайской археологической культуре.....	142
Гурсой М., Сыздықов Б. Мыңтебе қорымында 2022 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижелері.....	148

ЭТНОГРАФИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚ ЖӘНЕ ДӘСТҮР

Болсымбек Т. Қазақ тұрмысындағы шам түрлері.....	158
Қыстаубаева А.К. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында Қазақстандағы жәрменкелік сауда (фотоқұжаттар материалдары негізінде).....	162
Ибраева Л.К. Орталық Мемлекет музейінде ағаш, тері, сүйек қорының қалыптасу тарихы.....	169
Джолдыбаева У.М. Қазақстанға депортацияланған шешен халқы тарихынан.....	172
Бергенова А.Ж., Нургожина Б.Е. Традиция почитания казахских святых на территории современного Узбекистана на примере религиозно-культурного комплекса Сузук-Ота, г. Ташкент.....	177